

Hakkari İlahiyat Dergisi | Hakkari Journal of Theology

e-ISSN: 2979-9988

6 (Haziran/June 2025), 102-107

Cağfer Karadaş. Bâkıllânî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru. Bursa: Arasta Yayınları, 2003, 153.

MUSTAFA KONYALI

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslâmî İlimler Enstitüsü, Kelâm Anabilim Dalı

Graduate Student., Pamukkale University, Institute of Islamic Sciences, Department of Kalam
Denizli, Turkey

mkonyali19@posta.pau.edu.tr

ORCID: [0009-0009-8115-0396](https://orcid.org/0009-0009-8115-0396)

Atıf/Citation: Konyalı, Mustafa. "Cağfer Karadaş. Bâkıllânî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru. Bursa: Arasta Yayınları, 2003, 153." *Hakkari İlahiyat Dergisi* 6 (Haziran 2025), 102-107.
<https://doi.org/10.69801/haid.1680854>

Makale Bilgisi

Makale Türü | Article Types:

Geliş Tarihi | Received:

Kabul Tarihi | Accepted:

Yayın Tarihi | Published:

Yayıncı | Published by:

Araştırma Makalesi | Research Article

21. 04. 2025

21. 06. 2025

30. 06. 2025

Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Hakkari University
Faculty of Theology

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. /
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Çıkar Çatışması | Conflicts of Interest

Yazar(lar) tarafından beyan edilmemiştir. / The author(s) has
no conflict of interest to declare.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Mustafa Konyalı)

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme
Double anonymized - Two External

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/haid>

E-posta: ilahiyatdergi@hakkari.edu.tr

Cağfer Karadaş. Bâkılânî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru. Bursa: Arasta Yayınları, 2003, 153.

İslâm düşüncesinde Allah ve âlem arasındaki ilişkinin keyfiyeti bizim Allah ve âlem tasavvurumuzu oluşturur. Bu ilişkinin sağlıklı bir zemin üzerine kurulması müslümanların Kur'an ve Sünnet üzere olan inanç sistemine bağlılıklarını göstermeleri açısından oldukça önemlidir. Zira Allah ve âlem tasavvurumuzda doğru ve sahih bir anlayıştan ne kadar uzaklaşırsak, Kur'an ve Sünnet'ten de o kadar uzak bir Allah ve âlem tasavvuruna sahip olma riskimiz artar. Kelam ilminin buradaki konumu ise İslâm çatısı altında Allah ve âlem mefhumlarımızı inceleyen yegâne ilim olmasıdır. İncelemesini yapacağımız Cağfer Karadaş'ın kaleme almış olduğu kitap bu konu üzerine yapılmış müfit çalışmalardan biridir. Yazar kitabının giriş bölümünde kelam ilminde Bâkılânî'ye kadar olan dönemden ve onun dönemine kadar kelam ilminin seyrinden bahsetmiştir. Mezhepler arasında ayırt edici görüşlerin başında gelen Allah tasavvuru konusunu Allah'ın sıfatları bağlamında ele almıştır. Sıfat, bir varlığın insanlar tarafınca bilinmesi imkanını veren temel niteliktir.¹ Aynı şekilde Allah'ın zâtının insanlar tarafından bilinmesi O'nun sıfatlarına bağlıdır. Yani sıfatlar Allah'ın zâtının keyfiyetini temsil eder. Buna binâen Allah'ın sıfatları konusundaki görüş ve inançlarımız nasıl bir Allah tasavvuruna sahip olduğumuzu gösterir.

Birinci bölümde "Bâkılânî'ye Göre Varlık ve Çeşitleri" başlığı altında varlığın tarifi ve çeşitleri, kelam ilminde varlığın ele alınışı ve ma'dûm gibi kavramlardan bahsedilmiştir. Yazara göre böyle bir başlıklandırma âlem ve Allah'ın varlığının anlaşılması ve kelam âlimlerinin bu konudaki görüşlerini tespit etmek için varlığı ve varlığın kısımlarını incelemek açısından önemlidir. Fahreddin Râzî'ye göre varlık konusu hakkında üç görüş mevcuttur. Bunlardan ilki, "Kadîm ile Hâdis olanın varlığı lafız yönünden ortak olsalar da içerdikleri anlam yönünden farklı olmasıdır." Bu görüşü Eş'arî, Cüveynî, Bâkılânî ve Mu'tezile ulemâsından Ebu'l-Hüseyin el-Basrî savunur. İkincisi, "Vâcip varlıkta vücûd, hakikatinin aynı, Mümkün varlıkta ise hakikatine zâiddir." Bu görüşü felsefeciler savunur. Üçüncüsü, "Vücûd, hem vâcib hem de mümkinde zata zâid sıfattır." Bu görüşü ise Fahreddin Râzî savunur.

Yazara göre Mütেকaddim dönemde kelamın felsefe ile aralarında çok sıkı bir bağın olmadığı açıktır. Bâkılânî'nin dönemi kelamın mütেকaddim dönemine tekabül etmesinden dolayı Gazzâlî ve sonrasının temsil ettiği Muteahhir dönemde tartışılan mevcûd ve vücûd gibi konuların Mütেকaddim dönemde de mutlak manada tartışılması söz konusu değildir. Mütেকaddim dönemde daha çok, alemin mevcudiyet bakımından geçici olmasından hareketle Allah'ın ve sıfatlarının mevcûdluğu ve kadîmliği konusu üzerinde durulmuştur.

Mevcûd kavramının anlaşılması onun zıddı mahiyetinde olan ma'dûm kavramının anlaşılmasına bağlıdır. Mu'tezile ma'dûmu varlık kategorisinde görürken Sünni kelamcılardan olan Bâkılânî ma'dûmu varlık kategorisinde ele almaz. Zirâ böyle bir durumda mevcûd olarak değerlendirilen "şey" kavramının çağrıştırdığı tasavvurun,

¹ İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/100.

ma'dûm olarak da zihinde çağrışması gerekirdi. Ancak böyle bir tasavvur olmadığından dolayı ma'dumun mahza yokluk, yani "hiçbir şey" olarak değerlendirilmesi tercihe şayan bir görüş olarak değerlendirilme hususunda daha uygundur.

Yazarın varlık ve çeşitleri bağlamında Bâkılânî hakkında yaptığı bu gibi analizler, varlık anlayışının kelimelerindeki konumunu tespit etme açısından oldukça değerli ve önemlidir. Yazar ele almış olduğu kavramları duru ve açıklayıcı bir dille anlatmakla kalmayıp bu kavramlara dair Bâkılânî'nin görüşlerini diğer Sünnî ve Mu'tezilî kelimacılarla karşılaştırarak günümüze aktarmaktadır. Bu karşılaştırmalı yöntem meselenin arka planının detaylıca anlaşılması için önemlidir.

İkinci bölümde yazar, "Bâkılânî'ye Göre Âlem Tasavvuru" başlığı altında âlemin tarifi ve unsurları, bu unsurların kelimelerinde ele alınışlarından bahsetmiştir. Kelam âlimlerine göre âlem "Allah'ın zâtı dışındaki her şey" olarak kabul edilir. Âlem, bir mekânda yalnız başına durabilen atomlar (cevherler) ile bu atomların yanında onlara bağlı olarak durabilen arazlardan teşekkül etmiştir. Yazara göre bu ifadeler Allah'ın bölünüp parçalara ayrılması mümkün olmayan varlığına karşılık O'nun dışında kalan şey olan âlemin parçalı yapısına dikkat çekmeyi amaçlar. Allah dışındaki varlığın, birbirlerinden ayrılabilen atom parçacıklarından oluşmasından dolayı kendi kendine birleşerek bir bütün oluşturması imkân dahilinde değildir. Âlemin kendi kendine oluşması imkân dahilinde olmadığı için âlemin bir var edeninin olması fikri kaçınılmaz bir sonuçtur. Zira âlem kendi kendine var olmadığı için akılda geriye sadece onun bir var edeni olduğunu anlamak kalır. Bu var etmeyi yapacak birinin var edeceği şeyin cinsinden olmaması gerekir. Bu durumda âlem ile Allah'ın farkının ortaya koyulabilmesi için âlemin teşekkül ettiği unsurlar olan atomlar ve arazların bilinmesi gereklidir.

Atom, kelimelerinde "cevher-i ferd" olarak bilinir ve bölünemeyen en küçük ve son parçayı ifade eder. Kelam ilminin ilk zamanlarında "cevher" kavramı hem cisim hem de cismin bir parçası olarak kullanılmıştır. Daha sonra bölünemeyen en küçük ve son parçayı ifade eder şekilde ıstılahlaşmıştır. Kelimacıların bu cevher anlayışı filozofların maddeden âri bir şekilde suret olarak nitelendirilen cevher anlayışlarından farklıdır. Çünkü kelimacıların cevher anlayışındaki belirgin fark, cevherin "mütehayyiz (yer kaplayan)" ve cismi oluşturan unsur olmasıdır. Filozofların cevher olarak niteledikleri şey ise "gayri mütehayyiz (yer kaplamayan)" ve cismi oluşturmayan unsur olmasıdır. Bâkılânî'nin buradaki konumu ise sünnî kelimeler geleneğinde atom nazariyesini özgün ve sistemli bir şekilde ele alan kişi olması dolayısıyla referans almaya layık önemli bir düşünür olmasıdır.

Yukarıdaki tartışmalar bir yana kelimelerindeki bir diğer mesele kelimeler atomculuğunun nereden geldiğidir. Zira bu gibi teori ve fikirlerin Hz. Peygamber zamanında tartışılmadığı açıktır. Bu durumun okuyanın zihninde merak konusu olma potansiyeli yadsınamayacak kadar fazladır. Yazar da bu potansiyeli görmüş ve kelimeler atomculuğunun nereden geldiği hususunda geçmişte ortaya atılan fikirleri maddeler halinde sırasıyla kategorize etmiştir.

- 1) İslâm düşüncesinin içinden ortaya çıkmıştır.
- 2) Yunan düşüncesinden gelmiştir.
- 3) Hint düşüncesinden alınmıştır.

4) Kelam atomculuğunun doğduğu bölge kültüründen yararlanılmıştır.

Yazar burada tercihe şayan görüşün ise dördüncü görüş olduğunu belirtmiştir. Çünkü kelam atomculuğunun geliştiği Irak bölgesi hem kara hem de denizden İran, Mısır, Yunan ve Hint kültürü sahalarına bağlıdır. Müslümanlar, bu kültür sahalarında gelişen ve bir olgu olarak hazır buldukları âlem hakkındaki nazariyeleri İslâm itikâdına uygun bir şekilde yeniden düzenlemişlerdir. Kelam atomculuğunun İslâm'ın içinden çıkması mümkün değildir. Çünkü evveleminde Ehl-i Hadis'in bu tür nazariyelere soğuk bakmaları ve nassa sıkı sıkıya bağlı kalmaları bunun delilidir. Kelam atomculuğunun sadece Yunan ya da sadece Hint kültürlerinden alınmış olması da mümkün değildir. Çünkü her iki kültürden de bu nazariyenin ortaya çıkmasında etkenler vardır. Öyleyse geriye kalan dördüncü madde, ikinci ve üçüncü maddelerden daha kapsamlı ve geniş perspektifli olduğu için tercihe şayan görüştür.

Bâkılânî, sünni kelam geleneğinde atomculuğu meşrulaştıran ilk kişi olarak kabul edilir. Onun meşrulaştırdığı ve sistematikleştirdiği atom nazariyesine gelecek olursak, bu nazariye de cevher-i ferdin, görünüşte bulunan, araz kabul eden mütehayyiz ve ma'kûl bir varlık olarak tanımlandığını görürüz. Yani bir şeyin cevher olabilmesi için üç özelliği bulunmalıdır. Görünüşte bulunması, kendisiyle beraber bir arazın olması ve mütehayyiz olması.

Atom nazariyesinin varlığına bağlı olarak gündeme gelen bir başka kavram ise "halâ (boşluk)" kavramıdır. Yazar bu kavramın Müslümanların bölgedeki bilgilerden böyle bir teori oluşturduğu görüşünün daha muhtemel olduğunu belirtir. Sünni kelam geleneğinde halânın, "içinde cisim bulunmayan boş mekân" şeklinde tarif edildiğini ancak Bakıllânî'nin halâ fikri hakkında herhangi bir görüş belirtmediğini ve bu görüşün daha çok Ebu'l Hasan El-Eş'arî'den İbn Furek kanalıyla gelip revaç bulunduğunu ifade eder.

Bu bölümde son olarak "cisim" kavramı ele alınmıştır. Yazara göre ilk devirlerde atom ile cismin cevher olmak bakımından farkları netleşmemiştir. Ebu'l- Hüseyin Es-Sâlihî'nin cismi, "arazları taşıyan şey" olarak tanımlaması buna örnektir. Zira burada cevherden bahsedilmemiştir. Bu durum yazara göre bölünemeyen en küçük parçaların yani cevher-i ferdlerin, birleşmeleriyle oluşan ve cisim olarak nitelendirilen "müellef (birleşik) varlık" mesabesinde ele alındığının bir kanıtıdır. Genel olarak hâkim paradigmaya göre cisim, müellef varlık olarak ele alınır.

Yazar, Bâkılânî'nin ve diğer sünni kelamcıların cismi muhdeslik ve kadîmlik cihetiyle ele aldıklarını belirtir. Bakıllânî'ye göre cisim, hâdislerden önce var olmadığı için ve renk, birleşme ve ayrışma gibi arazlardan bağımsız olmadığı için muhdestir. Muhdes olduğu için ya hâdis olan şeylerle beraber bulunur ya da onlardan sonra bulunur ancak hâdis olan şeylerden önce bulunmaz. Bu perspektif, Bâkılânî'nin âlemin ve içinde bulundurduğu varlıkların doğası hakkındaki görüşlerini ifade etmektedir. Zira cisimlerin muhdes olduğu ve kadim olmadığı düşüncesi kelam ilminin temel prensiplerinden olup, Allah ve âlem tasavvurunun anlaşılmasında kilit rol oynar.

Yazar, Bâkılânî'nin âleme dair kelamî yaklaşımlarını ele alarak, kelam atomculuğunun İslâm düşüncesindeki konumunu ve önemini açıkça serimlemiştir. Buna binâen, Bâkılânî ile diğer Sünni kelamcıların âlem tasavvurunu nasıl ele aldıklarını efrâdını câmi, ağıyârına mâni bir şekilde açıkça aktarmıştır. Ek olarak tarihsel ve kültürel

açıdan bu görüşlerin nasıl oluşuna da değinerek alanda var olan probleme dair tatmin edici ve doyurucu bir yaklaşımla faydalı analizler yapmıştır. Bilhâssa kelim atomculuğunun kökenine dair ortaya koyduğu tespitler, bu düşüncenin gelişimini daha geniş bir açıdan incelememize ve anlamamıza imkân vermektedir.

Üçüncü bölümde yazar, “Bâkılânî'ye Göre Allah Tasavvuru” başlığı altında kelimî düşüncede Allah tasavvurunun oluştuğu ortamdan, Hz. Peygamber döneminden sonra meydana gelen olaylar ve yapılan fetihler sonucunda İslâm sınırlarının genişlemesi gibi birçok sebeplerden mütevellit ümmetin yeni bir Allah tasavvuruna ihtiyacından, Bâkılânî'ye kadar olan dönemin Allah tasavvurunun oluşum sürecinden ve son olarak Bâkılânî'nin Allah tasavvurundan bahsetmiştir.

Yazara göre kelimciler, semavî bilginin yanında bölgede hâkim olan diğer tanrı tasavvurlarını göz önünde bulundurarak kendilerine has bir tanrı tasavvuru oluşturmuşlardır. Zira yeni bir tanrı tasavvuru oluştururken bölgenin pratik hayatından uzak kalmak düşünülemez. Bundan mütevellit bölgede olan diğer dinlerin tanrı tasavvurlarını bilmek elzemdır. O dönemde Arap yarımadasında bulunan dinler sırasıyla Putperestlik, semavi dinler olan Yahûdîlik ve Hristiyanlık, İrânî düalist dinler olan Mecûsilik, Mazdekîlik ve Sabîlik'tir. Bunların yanı sıra Hint dinlerinin de etkileri vardır. Hz. Peygamber döneminden sonra meydana gelen olaylar ve yapılan fetihler sonucunda İslâm sınırlarının hızla yayılması temel olarak iki sorunu beraberinde getirmiştir. İlki farklı kültürlerden olup da toplu bir şekilde Müslüman olanların birbirleri ile aralarındaki uyumsuzluktur. Diğerisi ise bölgede olan diğer inanç ve felsefî düşünce sistemleriyle girilen ve hem düşünsel sahada hem de gerçek hayatta gerçekleşen çatışmalardır. Birinci sorunu eğitim yolu ile aşmaya çalışan İslâm ümmeti, ikinci sorunu halletmede ikiye bölünmüştür. Bunlardan ilki selef yolunu benimsemektir. Bu yol Hz. Peygamber ve onun sünnetini bölgede tekrar canlandırma ve muhafaza etme yoludur. Diğerisi ise bölgedeki fikrî akımlar ile mücadele etme yoludur. Bu mücadelede galip gelmenin yegâne yolu ise öncelikle muhalif düşünceleri tanımaktan, sonra bu muhalif düşünceleri izale edebilecek şekilde İslâm düşüncesini tekrar yapılandırmaktan geçer.

Ahmed b. Hanbel'in çağdaşı ve ilk Sünnî kelimci olan İbn Küllâb ve sûfî meşrepli Hâris el-Muhâsibî'nin öğrencisi Kalânîsî'nin, mücadele yolunun ilk öncülerinden oldukları kabul edilir. Yukarıda adı geçen şahsiyetler “Ehl-i Sünnet Kelamının Öncüleri” olarak anılır. Bu kişiler selef akâidini Mu'tezile kelamı ile mezcedip halkın güvenebileceği, akıl ve vahiy temelli sağlam bir akım ortaya çıkartmışlardır. Daha sonra Mu'tezile'den ayrılan Ebu'l- Hasan el-Eş'arî bu akıma geçmiştir. Onun bu akımda dönüm noktası olmasının sebebi Allah'ın subûtî sıfatlarının -halk sıfatı hariç, hayat, ilim, irâde, kudret, sem' ve basar- kadîmliğini ispât ve ikrâr etmiş olmasıdır. Nitekim Eş'arî bu sıfatları ispat etmekle Ehl-i Sünnet'in uluhiyyet düşüncesini belirlemiştir. Eş'arî tarafından belirlenen uluhiyyet düşüncesi Ebû İshak el-İsferâyînî, İbn Fûrek, Bâkılânî, Abdulkâhir el-Bağdâdî ve Cüveynî gibi isimler tarafından geliştirilip temsil edilmiştir. Bu isimler aynı zamanda Ehl-i Sünnet mezhebinin, mezhep olması bakımından kurumsallaştıran kişiler olarak kabul edilir. Bâkılânî'nin buradaki konumu ise Eş'arî mezhebinin düzenleyicisi ve Eş'arî'den sonra tabiri caizse mezhebin “ikinci adamı” olmasıdır.

Yazara göre genel olarak Bâkıllânî'nin Allah tasavvuru, Eş'arî çizgi doğrultusunda şekillenir ancak bazı sıfatlar konusunda Mu'tezile'nin etkisinde olduğu açıktır. "Selbî Sıfatlar" olarak nitelendirilen sıfatlar sırasıyla "vücûd, kıdem, bekâ ve vahdâniyet" olarak tasnif edilir. Bâkıllânî bu sıfatları Allah'ın zâtının aynısı olan nefsi sıfatlar kategorisinde ele alır. Bu sıfatların Allah'ın zâtı haricinde varlık durumları söz konusu değildir. Bunun sebebini ise selbî sıfatların zâtın aynısı olan nefsi sıfatlar dışında konumlanmaları söz konusu olursa, zâta zâid olan sıfatların her birinde bu sıfatlar zâid olarak taşınacağından manaların zincirleme şeklinde birbirleri üzerlerinde sonsuza kadar oluşmaya devam edeceğine bağlar. Bu ise teselsül olarak nitelenir.

Sonuç

Cağfer Karadağ hakkında hem İslâm kelimini hem de Tanrı tasavvurunu derinlemesine inceleyerek mühim bir çalışma kaleme aldığını söyleyebiliriz. Yazar, Bâkıllânî'nin kelâmî konumunu ve ürettiği bilgileri hem günümüz hem de tarihsel bağlamda inceleyerek, onun Allah ve âlem tasavvurunu önümüze serimlemektedir. Yazar, çalışmayı yaptığı dönemde Bâkıllânî hakkında birtakım çalışmaların yapıldığına ancak onun Allah ve âlem tasavvuru hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmadığına değinmiştir. Söz konusu çalışmanın Allah ve âlem tasavvuru konusu bağlamında bir orijinallliği olduğu söylenebilir. Çalışmada Bâkıllânî'nin görüşlerinin ortaya konmasının yanı sıra farklı mezhep ve ekollerin de görüşleri serdedilmiştir. Yazarın burada metodolojik olarak konusunun amacından uzaklaştığı fikri akıllara gelebilir. Bu durum kanaatimizce Bâkıllânî'nin orijinalliğinin ortaya çıkması açısından gerekli görül müştür. Fakat bu metodoloji, Bâkıllânî'nin bilhassa âlem hakkındaki görüşlerinin modern felsefe ve bilimdeki kavramlarla ne kadar örtüştüğü hakkında sorgulamalar yapılma suretiyle devam ettirilebilirdi. Böylece yazarın çalışmasında ele almış olduğu kavramlar modern felsefe ve bilimle iç içe yaşayan günümüz insanının fikriyatında niçin var olmadığı veya varsa ne suretle var oldukları gibi sorgulamalar yapılabilirdi. Bu hususlar hâricinde çalışmada yazarın yaptığı titiz ve anlaşılır analizler sayesinde varlık, âlem ve Allah tasavvuru gibi temel kavramların anlaşılır derecede ortaya konduğu söylenebilir. Aynı zamanda çalışmada İslâm fikriyatının gelişimi ve bu fikriyatın köklü dayanakları hakkında da sağlıklı bir muhayyile oluşturulmaktadır. Son olarak yazarın yapmış olduğu bu çalışmanın günümüz kelâm alanındaki araştırmacılar için oldukça önemli bir kılavuz mesabesinde olduğunu belirtip bu alana ilgisi olan herkesin okumasını tavsiye ederiz.

Kaynakça

Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.